

СОЦІАЛЬНІ НОРМИ ТА ЦІННОСТІ ЯК НЕВІД'ЄМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАТЕГОРІЇ ВЛАДИ

Проблема визначення влади та її сутнісних ознак сьогодні є чи не найбільш дискусійною, незважаючи на те, що спроби її дефініції пронизують всю історію соціальної думки. Однак гострота проблеми не зменшується, а навпаки, ускладнюється, відкриваючи нові грані для її глибшого пізнання.

Влада як суспільне явище має довгу історію, яка сягає в далеке минуле. Політичні метаморфози влади, що переслідували людину з перших кроків її соціального розвитку, накладають незгладний відбиток на всю історію існування класового суспільства аж до наших днів.

Історія соціальної думки засвідчує, що тема влади та пов'язаних з нею проблем починає особливо гостро відчуватися саме в ситуаціях радикальних соціально-політичних, культурних змін, коли суспільство потребує переосмислення уявлень і стереотипів, які раніше здавалися очевидними.

Дослідження влади - це комплексна соціологічна проблема, яка знаходиться на межі багатьох суспільних наук: філософії, соціології, політології, теорії держави та права, історії політичних учень, науки про управління та інших, які специфічно інтерпретують феномен влади. Ця поліконцептуальність знаходить своє безпосереднє відображення у визначенні влади як невід'ємної частини соціальних та політичних відносин.

Особливе значення має дослідження соціологічних аспектів поняття влади стосовно різних типів суспільств, а також аналіз специфічних різновидів влади, які функціонують в економічній, соціальній, політичній та ідеологічній сферах суспільного життя сучасного суспільства. Очевидно, пильної уваги заслуговує вивчення системи суспільної влади в цілому, всієї сукупності важелів, механізмів

та засобів її прямої та опосередкованої дії на особистість, соціальні спільноти та суспільні процеси [4,102].

Власне поняття “влада” стосується лише відносин між людьми, оскільки в якості її об’єкта та суб’єкта може виступати лише людська особистість, соціальні групи чи організації людей, наділені свідомістю та волею.

Розуміння природи влади як суспільних відносин між людьми принципово важливо для адекватного визначення специфіки відносин влади. Звичайно, що відносини між людьми виникають, головним чином, стосовно використання та присвоєння матеріальних благ, регулюють стосунки людей не тільки між собою, але і їх відношення до природи, техніки тощо. Проте у всіх цих випадках влада залишається вольовими суспільними відносинами між людьми. Тільки при такому розумінні можливо поставити питання про соціальну відповідальність її сторін і повне розкриття її соціальної сутності як історичного феномена [4,103].

Поняття “влада” в науковій літературі та в повсякденному житті використовується в найрізноманітніших значеннях. Філософи говорять про владу над об’єктивними законами суспільства, економісти - про владу господарську, юристи - про державну владу, політологи - про політичну владу, психологи - про владу людини над самою собою, батьки - про сімейну владу, богослови - про владу від Бога тощо.

Влада інколи ототожнюється з її знаряддями (державою, політичною організацією суспільства), засобами (наприклад, управлінням), методами (примушення, переконання, насильства). Дехто ототожнює владу з авторитетом, який хоча і має багато спільного з нею, але й відрізняється від влади принципіально (наприклад, авторитет літературного вигаданого героя як зразок наслідування, якому притаманна референтність) [5].

Також немає підстав для ототожнення влади та управління. Управління - більш широке поняття, ніж влада, воно включає і владу, що являє собою форму, засіб управління людьми. Немає підстав ототожнювати владу з її методами

примушення та переконання, оскільки примушувати та переконувати може не лише володар, але й підвладний.

Важливо відзначити й ту особливість, що підкорення як суттєва властивість влади передбачає наявність соціальних норм. У правових нормах класового суспільства концентровано відбивається загальна чи панівна воля, яка спрямовує діяльність і поведінку людей, класів, різноманітних спільнот та соціальних груп. Вони виступають одним із засобів реалізації об'єктивних закономірностей суспільного розвитку в практиці людей і є внутрішніми життєвими законами їх діяльності. Соціальні норми у всьому їх розмаїтті являють собою одну із форм підкорення індивіда загальній волі. Чим точніше соціальні норми уособлюють потребу суспільного розвитку й реалізуються в діяльності людей, тим більше значення вони мають для суспільства.

Людина живе в суспільстві та є його невід'ємною і складовою частиною, а самé суспільство - продукт взаємодії людей. Тому індивідуум не може діяти в процесі свого життя довільно, він змушений рахуватися з життям і діяльністю оточуючих його людей, з вимогами, які висуває суспільство, організація чи колектив до кожної людини, та підкорятись їм. Ці вимоги, що були вироблені суспільною практикою, відбиваються в різноманітних соціальних нормах, виконання яких забезпечує єдність волі, а порушення викликає необхідність вольового примушення.

Отже, соціальні норми поведінки і діяльності людей є невід'ємними атрибутами як влади, так і управління. Вони, як політичні, так і неполітичні, у будь-якій формі виступають як засіб здійснення соціальної влади, надають поведінці й діяльності людей загальнообов'язкового характеру (в рамках групи, колективу, класу, суспільства в цілому).

У соціальні норми, що відбивають і закріплюють суспільні відносини, вкладаються поведінка людей, структура і діяльність апарату управління і влади.

На превеликий жаль, поняття влади, як і сам феномен, у переважній більшості, аналізується за межами етичних категорій, позитивних дефініцій. Так,

ще в 1927 році, за шість років до приходу до влади нацистів, А.Вебер писав, що “якийсь фатум начебто відділяє духовне від політики, і політику, наскільки вона повина бути в дійсності на практиці, зводить до рівня ділового вміння, вправної хитрості та взаємного обману”[1]. Соціологія, не беручи до уваги етичний, духовний аспект проблеми влади, не стільки обмежує можливості її дослідження своїми методами, скільки обмежує можливість необхідного вдосконалення цих методів, перегляду критеріїв їх об’єктивності, без чого неможливий ні плідний науковий аналіз, ні сам розвиток науки.

Той факт, що функціонування політичної влади, органічно пов’язане з особливою системою нормативного регулювання, яка не зводиться до норм моралі чи права в чистому вигляді, є очевидним. Сфера дії різноманітних соціальних норм часто-густо визначає межі розповсюдження владних повноважень політики. Ця дія відіграє вирішальну роль у функціонуванні неполітичних форм влади: в сім’ї, малій групі, суспільній організації, виробничому колективі володарюють норми моралі, традиції, технічні й особисто-правові норми. На основі загально прийнятих норм, правил поведінки і проходить самоорганізація такої групи. І коли дії суб’єкта володарювання йдуть в розріз із соціальними нормами об’єкта, вони наштовхуються на внутрішні сили опору, які діють в самому об’єкті політичного володарювання й намагаються самостійно визначити принципи організації даного об’єкту. Далеко не випадково ретельно розроблені і, здавалось, бездоганно вивірені політичні стратегії стосовно етнічних, релігійних, корпоративних, економічних спільнот, які не враховували особливостей їх внутрішньої самоорганізації, виявлялись малоефективними або приводили до прямо протилежних результатів.

У сфері неполітичної влади норми і правила, встановлені самими сторонами взаємодії і далеко не завжди формально закріплені, є основним, хоча і не єдиним засобом регулювання. У сфері майнових відносин у ринковій економіці влада закону часто поступається владі звичаю ділового обороту, не говорячи вже про те, що цілий ряд економічних явищ взагалі лежить за межами

правового регулювання. В основі панування і підкорення, в даному випадку, лежать виключно економічні інтереси, дотримування яких переростає в правило.

Межі політичної влади особливо явно виявляються, коли вона стикається з владою традицій і масовидної звички. Маючи в основі несвідомі дії, вони багато в чому визначають середовище культури, її інерцію і стійкість. Плани революціонерів і реформаторів не раз серйозно коректувалися, а то й руйнувалися саме владою цих соціальних норм. Європейська раціоналізована думка та політична дія багаторазово натикалась - наприклад, в питаннях прав людини та демократії - на пасивність та повне неприйняття з боку традиціоналістських суспільств і культур Сходу. Досвід нещодавньої радянської історії показує, в якому двозначному становищі опинялась політична влада у відносно європеїзованому суспільстві, коли намагалася заборонити діями боротися зі стандартами моди, музичними уподобаннями, звичками вживання іноземних слів, міцних напоїв, і такими подібними явищами поведінки, які стали масовидними й набули нормативного характеру[6].

Не менш важливим фактором ефективності влади є категорія політичних цінностей. Політичні цінності - переконання щодо цілей, які суб'єкти політичного процесу повинні реалізувати. Вони охоплюють ті явища, які є предметом певних політичних інтересів, бажань, домагань, потреб. Це суверенітет, державна влада, політична свобода, соціальна справедливість, правопорядок, війна, мир тощо. Названі цінності по-різному сприймаються і трактуються суб'єктами політики. Вони можуть мати різні виміри залежно від історичної епохи, типів суспільства і політичної системи, ідеології [2].

Таким чином, в руслі даної проблеми постає необхідність ціннісного виміру влади. Так, укладачі Короткого енциклопедичного словника з соціології наголошують, що влада - не тільки спосіб і тип соціальної дії суспільства. Вона розподіляє і спрямовує соціальні дії суспільства. Але для різних лідерів влада може мати різну цінність (бути інструментом компенсації за неповноцінність,

засобом придбання матеріальних і нематеріальних благ, отримання задоволення від панування, виступати формою політичного садизму тощо)[7].

На цю проблему також звертає увагу А.І. Демідов. Він пропонує виділити три найбільш типових ситуації залежності влади від ціннісних уподобань конкретної людини, від типу її психіки та життєвих уподобань[3].

Перша ситуація формується в рамках відношення до влади як до самоцілі, коли влада визнається самодостатньою цінністю, яка по своїй значущості перебиває всі інші. В рамках такого відношення до влади виникає специфічний тип індивіда - "авторитарна особа", характерними рисами якої є включення людини в механізм влади, підкорення особистого життя її потребам, втрата індивідуальності в політичній, релігійній та іншій діяльності.

Але влада для індивіда може бути й антицінністю. Тоді виникає ситуація розриву особистості і влади. Їх взаємне відчуження виявляється в зосередженні зусиль на проблемах особистого життя при їх протиставленні соціально-політичній сфері, яка регулюється діями владних механізмів. При цьому цінність механізмів влади зберігається, але людина займає позицію неспівробітництва, відмови від взаємодії з владою, розглядає її в якості сили, яка не здатна впливати на вирішення реальних проблем, а скоріше заплутує й омертвляє їх.

Третій тип ситуації - це відношення до влади як до засобу досягнення, реалізації інших цінностей. Адже оскільки влада має могутній розподільчий потенціал, з її допомогою можна здобувати матеріальні блага та економічні переваги. Це робить владу досить привабливою для шукачів саме таких цінностей. Але коли вона стає їх монополією, влада різко погіршує стан соціального організму: із засобів мирної регуляції та вирішення соціальних конфліктів вона перетворюється в засіб їх нагромадження, дестабілізує суспільні інститути.

Питання про етичний вимір владних відносин набуло чітко структурованої форми з часів Н.Макіавеллі. Історична практика постійно загострювала та актуалізувала це питання. З ім'ям Н.Макіавеллі зазвичай поєднують

обґрунтування неприйняття етичних критеріїв для влади та політики. Проте його творчість пов'язана скоріше з розгалуженням прагматичного та етичного боків владних відносин. Працота великого італійця заключається не у виключенні моральних критеріїв з оцінки відносин влади, але у відмові від їх абсолютизації. Адаже до Макіавеллі моральні цілі, гасла, задачі просто домінували в них: влада та політика розглядалися як сфери або морального вдосконалення, або деградації.

Вбудованість моралі у владу, як форми правління, керівництва, визначена самою її природою. Оптимальне функціонування й розвиток будь-якої системи влади зумовлено її здатністю поєднувати як інструментальні, так і ціннісні аспекти своєї сутності. Способи володарювання залежать від культурного середовища, в якому вони використовуються, у них існують могутні культурні підвалини у вигляді традицій, норм, стереотипів поведінки.

Розглядати владу в суспільстві поза етичними категоріями не тільки не можливо, але й надто небезпечно, оскільки в цьому випадку суспільствознавець, хоче він цього чи ні, знімає не лише з себе відповідальність за оцінку того чи іншого соціального явища, а й з самих суб'єктів влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер А. К вопросу о социологии государства и культуры // Культурология. XX век. - М., 1995. - С.528.
2. Гелей С.Д., Рутар С.М. Основи політології: Навчальний посібник.- 3-є вид., перероб. і доп. - К.: Товариство "Знання", КОО, 1999. - С.206.
3. Демидов А.И. Ценностные измерения власти // Полис. - 1996. - №3. - С.122-123.
4. Кейзеров Н.М. Власть как объект социологического исследования // Научный коммунизм. - 1974. - №3. - С.102-109.
5. Краснов Б.И. Власть как явление общественной жизни // Социально-политические науки. - 1991. - №11. - С.27.

6. Пилипенко В.А., Стризое А.Л. Политическая власть и общество: контуры методологии исследования // Социс. - 1999. - №6. - С.31-32.

7. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін.; Під заг. ред. В.І.Воловича.- К.: Укр. центр духовн. культури, 1998. - С.82.

8. Слободянюк А. В. Проблеми визначення сутності влади в сучасних західних концепціях [Текст] А. В. Слободянюк // Українська культура в іменах і дослідженнях: наук. записки Рівенськ. держ. ін-ту культури. - Рівне, 1998. - Вип. III. - С. 63-67.